

Наталія Дічек – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу історії та філософії освіти Інститут педагогіки НАПН України.

Коло наукових інтересів: історія української та зарубіжної освіти, методологія історико-педагогічних досліджень, педагогічна персоналістика, зарубіжне макаренкознавство, питання філософії освіти.

✉ n.p.dichek@gmail.com

🆔 <https://orcid.org/0000-0002-2185-3630>

УДК 371

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-3-6-27>

НАУКОВИЙ ПОРТРЕТ УЧЕНОГО ОЛЕГА ТОПУЗОВА

(до ювілею академіка НАПН України

Олега Михайловича Топузова)

Анотація. З нагоди ювілею у статті представлено спробу створення наукової або інтелектуальної біографії (стисла версія) українського вченого-дидакта, керівника й організатора новаторських наукових досліджень у галузі української освіти, зокрема підручникотворення, академіка НАПН України, директора Інституту педагогіки НАПН України Олега Михайловича Топузова. Дослідження здійснено на засадах новітніх методологічних підходів до освітньої біографістики, розроблених світовою соціогуманітарною думкою.

Метою статті визначено два корельованих між собою завдання. Перше – намагання з'ясувати підґрунтя формування наукових інтересів і напрямів дослідницької діяльності О. Топузова та окреслити її результати у проблемному полі української освіти в добу незалежності. Друге – аргументувати суб'єктність особистості О. Топузова у «категоріях особистісної свободи» та інтерсуб'єктність як важливу якість його як керівника наукових колективів.

Для аргументації викладених у статті міркувань реконструйовано основні віхи творчого шляху ювіляра з акцентуванням індивідуально особистісних психоемоційні особливостей, власних йому інтерсуб'єктних відносин, що істотно впливали на досягнення вченого.

На підтвердження авторських суджень застосовано не лише герменевтичний суб'єктивний аналіз наукового доробку О. Топузова (писемні джерела), а й результати: анонітного бліц-опитування його колег, дані якого оброблено засобом фахового контент-аналізу, та проведеного напів-стандартизованого інтерв'ю з ювіляром (усні джерела).

Обґрунтовано доцільність створення інтелектуальних біографій сучасних українських освітян і вчених, аби поступово складалася суб'єктивована сучасна культурно-історична пам'ять і про освітній процес, і про наш час.

Ключові слова: Олег Михайлович Топузов, дидактика географії, дидактика шкільної освіти, підручникотворення, біографістика, особистість, суб'єктність, інтерсуб'єктність, надситуативна активність.

Замість вступу або біографістика як метод пізнання особистості

У цій статті вперше зробимо спробу створити стислу інтелектуальну або наукову біографію¹ нашого сучасника, вченого-дидакта, керівника й організатора новаторських наукових досліджень у галузі української освіти, доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена Національної академії педагогічних наук України (далі – НАПНУ), віцепрезидента НАПН України, заслуженого діяча науки і техніки України, директора провідного в галузі шкільної української освіти Інституту педагогіки НАПНУ Олега Михайловича Топузова.

Власне вже перелік наукових ступенів і звань, посад і нагород² засвідчує непересічний доробок Олега Михайловича як фахівця і освітнього діяча, а також кар’єрне досягнення ним, поетично кажучи, наукових і посадових вершин.

Водночас ця студія є і підвидом ювілейної за жанром статті, тому, починаючи її писати, менш за все хотілося б зійти до рівня переказування біографічних даних, хоча як без них, коли пишеш про діяльність *людини-вченого-особистості*, чи йти шляхом простого фіксування зробленого, досягнутого, дослідженого нею в науці, у нашому конкретному випадку – в освіті. Отже, своїм завданням визначаємо: в межах реконструкції основних віх творчого шляху ювіляра аргументувати його індивідуально особистісні, певні психоемоційні особливості, характерні для нього інтерсуб’єктивні відносини, що істотно впливали на досягненням непересічної людини, вченого Олега Топузова.

До розв’язання цього завдання підходимо з позицій і канонів інтелектуальної історії, яку визнаємо **методологічною** базою свого дослідження, і для якої константою є зацікавлення реконструктора у відтворенні історії крізь відображення творчості людського духу (Whatmore, Young, Madlen, (eds), 2015), індивідуальної неповторності наукового творення, що, своєю чергою, умотивовує також охоплення і долучення ширшого контексту, тобто аспектів історичної епохи, пов’язаних з історією національної освіти у добу суверенності України.

Одним із складників інтелектуальної історії є інтелектуальна біографістика. Щодо неї, то важливо наголосити: сьогодні вона пов’язана насамперед з антропологічним поворотом в історичній науці³, що виявляється у використанні особистої життєдіяльності людей для виявлення соціального контексту, а не навпаки (Попова, 2017, с. 174). Тому серед інших методологічних засад свого дослідження назвемо й сучасні засади створення наукової біографії, яку зарубіжні дослідники тлумачать соціокультурним феноменом і виділяють, зокрема, такі типи: наукова хроніка, інтелектуальна біографія, життєпис, мемуарна біографія і оповідальна (усна) біографія, формальна біографія/автобіографія (Dausien, Alheit, 2019). Отже, ця стаття є спробою створення типу інтелектуальної (освітньо-наукової) біографії, спрямованої, згідно із засадами розроблення студій цього типу, на виявлення й артикуляцію суб’єктивності О. Топузова та його інтерсуб’єктивної взаємодії (Kendall, 2009) у контексті розвитку української освіти.

Окрім того, поділяємо підхід, згідно з яким методологія біографічно-наративного дослідження не означає, що дослідницький продукт повинен набувати форми збірки звітів про індивідуальну біографію чи досвід <...> Вивчення особливостей індивідуального досвіду і суб’єктивності, що змінюється в унікальних історичних і соціальних умовах, за допомогою біографічного дослідження закладає основу для наступних системних порівнянь «цілого випадку» (whole case), а також закладає основу для порівняння ситуативних практик і процесів (Wengraf, 2006).

Далі конкретизуючи методологічні основи дослідження, зазначимо, що послуговуємося також висновками бразильського дослідника Б. О. Буено (Belmira Oliveira Bueno) щодо такого виду

1) Наголошуємо, що йдеться про формат журнальної наукової статті, а розлоге монографічне дослідження ще попереду. Тому залишаємо за собою право автора висвітлити лише деякі аспекти життєдіяльності й особистості ювіляра у межах визначеної мети статті.

2) Список нагород не переповідаємо, бо дані про них є у будь-яких довідках з офіційними відомостями про О. Топузова (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019; Березівська (ред.), Пономаренко та ін. (упоряд.), 2024; Національна академія, 2017).

3) Згадані процеси у сучасному історіописі ще позначають як *нову біографічну історію* (Попова, 2017, с. 174), якій властивий еkleктизм застосовуваних методів дослідження, макро- й мікроаналізу.

біографічних студій, як освітні. Він стверджує, що з 1980-х років у країнах Заходу активізувалися дослідження біографій учителів, їхніх історій (кар'єрних), що підпорядковувалося меті «оновити сферу освіти», «здійснити перегляд функцій школи і розуміння освіти, насамперед у контексті реалізації ідеї безперервної освіти» (Bueno, 2018). Науковець наголошує на «дивовижному підйомі освітньої сфери під впливом таких підходів» (Bueno, 2018), бо історії життя та кар'єр учителів тлумачаться як відповідь на соціальну потребу індивідуалізації та суб'єктивізації суспільного життя. Розкриваючи потенційні можливості біографічних підходів до пізнання сфери освіти, привабливість уваги до проблем життя людей у сучасному суспільстві, бразильський автор-дослідник узагальнює думку, що «такі дослідження допомагають виявляти нові способи розуміння суб'єктивності за допомогою нових соціальних ракурсів» (Bueno, 2018).

Окрім загальнонаукових методів теоретичного пізнання у дослідженні також задіяно ще такі: формування джерельної бази, тобто збирання і добір джерел двох типів. Перший – писемні (у т.ч., електронні) джерела: різні за видами тексти праць О. Топузова (дисертації, монографії, статті, тези, навчально-дидактична література); публікації про нього⁴; публікації, дотичні до розглядуваних у статті питань; освітні нормативно-правові документи.

Другий – усні джерела, створені засобом (методом) проведення анонімного бліц-опитування, напівстандартизованого інтерв'ю з ювіляром, особистого свідчення автора статті як колеги з понад 30-річним терміном співпраці в Інституті.

Герменевтичний аналіз зібраного джерельного матеріалу та його авторську інтерпретацію доповнено професійно здійсненим контент-аналізом відповідей учасників опитування.

Виходячи із зазначеного, **мета** статті двоєдина – по-перше, намагання аналітично висвітлити підґрунтя формування наукових інтересів і напрямів дослідницької діяльності академіка О. Топузова та її результати у проблемному полі української освіти в добу незалежності. По-друге, аргументувати суб'єктивність особистості О. Топузова у «категоріях особистісної свободи»⁵ та інтерсуб'єктивність як важливу якість його як керівника наукових колективів⁶. Тобто суб'єктивність розглядаємо як здатність індивіда бути суб'єктом, ініціювати і впливати в життя різні види діяльності, своєю чергою від суб'єктивності окремої людини і людей, які утворюють певну спільноту, залежить рівень і якість міжособистісної комунікації, виявляються характеристики інтерсуб'єктивної взаємодії, інтерсуб'єктивності особистості, що впливає на стиль організації наукової взаємодії.

Додамо також, визначень суб'єктивності існує багато (Галія, 2017). Приєднуємося до думки, що суб'єктивність – це вільна, незалежна вибудова активною людиною відносин зі світом (Stewart, Roy, 2014).

4) Аби не порушувати структуру фахової статті, і водночас дотримати вимог її оформлення, наведемо тут опубліковані джерела, присвячені особі та діяльності академіка О. Топузова, які поділяємо на:

- стислі офіційні біобібліографічні дані (Національна академія педагогічних наук України: 1992–2017 рр. (біографічний довідник), 2017); Інститут педагогіки НАПН України (<https://undip.org.ua/about/structure/leadership/director/>); Вікіпедія (Українська). https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%B7%D0%BE%D0%B2_%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (ост. версія 2023)
- ювілейні статті: Засєкіна Т. М., Калініна Л. М. (2024); Наукова діяльність і кар'єрне зростання О. Топузова / дирекція Інституту педагогіки АПН України, редкол. журн. «Географія та основи економіки», учні, аспіранти, докторанти. *Географія та основи економіки в школі*. 2009. № 9. С. 43; Наші ювіляри. *Директор школи, ліцею, гімназії*, 2014, 1/4. С. 200.

5) Основуємося на міркуваннях відомого українського психолога Г. Балла, який суб'єктивність розглядає у контексті особистісної свободи і пов'язує з такими рівнями активності, у детермінації яких провідну роль відіграють внутрішні чинники особистості: ініціативна активність, вольова активність, творча активність, надситуативна активність (на нашу думку, цей складник можливо поєднати зі ще одним, виділеним ученим чинником – наднормативною активністю (Балл, 2006, с. 268–269), маючи на увазі вихід за «перепони».

6) Розглядаємо інтерсуб'єктивність як характеристику особи, здатність до інтерсуб'єктивної взаємодії, внаслідок чого «зростає рівень суб'єктивності учасників інтеракції, що може проявлятися у збільшенні рівня креативності, відповідальності, рефлексивності, творчості» (Наконечна, 2017, с. 107).

Науковий шлях і здобутки академіка Олега Топузова

Почнемо з того, що знайдені стислі біографічні та бібліографічні⁷ відомості про життєві обставини і наукові досягнення Олега Михайловича Топузова свідчать: свою першу самостійну наукову публікацію, датовану 1989 р., він присвятив висвітленню ідей Василя Сухомлинського щодо ролі школи у соціально-економічному розвитку території у контексті дослідження регіонально-географічної проблематики (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 15).

Беручи до уваги, що із закінченням 1987 р. Київського державного педагогічного інституту ім. М. Горького (нині – Український державний університет імені Михайла Драгоманова) О. Топузов здобув кваліфікацію вчителя географії і біології середньої школи, то спрямованість і зміст першої публікації дають підстави констатувати намагання вчителя-початківця Софіївсько-Борщагівської середньої школи Києво-Святошинського району Київської області (1987–1990) здійснити інтердисциплінарне дослідження, поєднавши галузь географії з історико-педагогічним виміром дібраного аспекту спадщини видатного українського педагога. Вибір такого жанру статті вказує на внутрішньо притаманні молодому автору-вчителю високі наукові домагання, його інтенцію до науки як «спрямованість емпіричного психічного акту на свій предмет» (Кебуладзе, 2009, с. 85). При цьому інтенційність розглядаємо і як умову можливості досвіду, і як втілення цієї умови на рівні емпіричної свідомості, глибинного інтуїтивного бажання.

Набувши протягом трьох років певного педагогічного досвіду, О. Топузов, вочевидь волюючи реалізувати своє глибинне бажання займатися науковою роботою, перейшов на посаду молодшого наукового співробітника до Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, що нині має назву Інститут педагогіки НАПН України (далі – Інститут). Коли згадати: заробітна плата такого посадовця наприкінці 1980-х рр. була істотно меншою, ніж заробляв шкільний учитель, який, уточнимо, до того вже мав власну родину і сина, то посилюється аргументація наявності у молодого освітянина амбітних наукових планів і внутрішнього бажання займатися дослідженнями у фаховій сфері.

Початок 1990-х рр. історично був доволі амбівалентним щодо стану української освітньої галузі: розпочалася не скута ідеологічними обмеженнями радянського часу демократична розбудова національної української освіти. Із ініціативами активно спряти її оновленню виступали і вчені, і самі освітяни, і влада. Започатковували нові типи навчальних закладів усіх рівнів. Почалася зміна всієї структурної організації галузі, раніше запроваджувана уніфіковано і централізовано.

Влада суверенної України взяла до своїх рук розроблення самостійної національної освітньої політики, керування модернізацією нормативно-правової, науково-методичної бази освітньої сфери для забезпечення гуманістичних, особистіно орієнтованих засад її діяльності. 4-ю статтею Закону України «Про освіту» (1996) встановлювалося: «Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства, а серед основних принципів освіти (стаття 6) вказувалися «гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями» (Закон України про освіту). 1992 р. в Україні заснували державну Академію педагогічних наук, основою якої стали Інститут педагогіки та Інститут психології. Водночас окреслені позитивні процеси істотно гальмувалися матеріально-економічними труднощами, які склалися в країні, і в освітній галузі також, падінням рівня життя людей. Бюджетні можливості держави не забезпечували потреби проведення освітніх реформ, спостерігалось недофінансування галузі і навіть не виплати й так не високих зарплат освітянам і науковцям (Дічек, 2019). Наведемо свідчення безпосереднього учасника творення історії української освіти Президента НАПН України В. Кременя: «Стан освіти на той час визначався двома взаємозв'язаними чинниками: перехідним періодом, у якому знаходи-

7) Щоб зекономити на розлогих покликаннях на праці О. Топузова, які повно і професійно представлені у біобібліографічних покажчиках його праць (2019 р. та 2024 р.), створених за наукової редакцією доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента НАПН України, директора ДНПБ імені О.В. Сухомлинського Лариси Березівської. Тому далі вказуватимемо ці видання і сторінку, де вміщено опис та номер згадуваної публікації.

лося українське суспільство, і системною кризою, яка охопила його. І якщо перший чинник спонукав до творення нових форм, методів і засобів навчання, то другий, а насамперед фінансова скрута, гальмував розквіт нововведень у царині освіти (Кремень, 1999, с. 10).

Переконані, що у той не простий історичний період і науковий і освітній поступ української соціогуманітарної сфери продовжувався насамперед завдяки відданим цій справі людинам-ентузіастам, до яких відносимо й майбутнього академіка О. Топузова.

Продовжуючи бібліографічний аналіз праць молодого науковця О. Топузова, з'ясували, що у 1990 р., 1992–1996 рр. (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 15–17) співавтором деяких публікацій Олега Михайловича був його батько Михайло Степанович, теж географ за фахом, викладач Київського педагогічного інституту. Тематика цих спільних публікацій пов'язувалася передовсім із питаннями підготовки вчителів географії у педагогічному виші: інтеграція географії з іншими дисциплінами/предметами в школі і педвищі в українознавчому аспекті, удосконалення форм і методів підготовки вчителя географії, питання екології у сув'язі з навчанням географії, географічна наука як навчальний предмет і як наукові основи навчання географії. Висунемо гіпотезу про значущість ролі батька-географа у виборі Олегом Михайловичем сфери діяльності. Правомірність/неправомірність такого припущення з'ясуємо у ході проведення запланованого інтерв'ю з ювіляром.

А от одноосібні публікації у цей період (1992–1994) (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 15–16) О. Топузов присвячував розробленню коригуючих факультативів для загальноосвітніх середніх шкіл, а також шкіл нового типу (гімназії, ліцеї), де експериментували із збагаченням змісту середньої освіти та поглибленням диференціації навчання (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 15–16). Саме ця практико орієнтована тематика із галузі шкільної методики географії (7 клас) і методики біології (9 клас) стала темою кандидатської дисертації молодого вченого «Коригуючі факультативи в основній школі» (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 16), яку, після навчання в аспірантурі (1991–1993), він успішно захистив 1994 р. Завважимо: дисертант досяг мети, вклавшись у термін навчання в аспірантурі, з чого можна висувати притаманність йому таких особистісних рис характеру, як наполегливість, відповідальність та самоконтроль (або самоуправління) і звичайно схильність до творчості. На нашу думку, ці риси значною мірою відзеркалюють цінності та принципи, якими людина керується у своєму житті.

Із тексту автореферату кандидатської дисертації О. Топузова, написаної 30 років тому, привертає увагу непритомний інтерес молодого дослідника до питань особистості дитини, її самовизначення, до створення таких форм диференційованого навчання, які б «забезпечували учням необхідні умови для *неквапливого пошуку себе*» (Топузов, 1994, с. 2), можливості «мігрувати» у процесі вибору напрямку чи профілю навчання.

Звертаючись до історії дидактики шкільної освіти 1990-х рр. серед найбільш актуальних тогочасних проблем, окрім розбудови національного за змістом і духом шкільництва, виділяємо посилення ролі диференціації як чинника переходу до реалізації особистісно орієнтованої парадигми, на яку в українській освіті поступово замінювали знаннєву парадигму (Дічек та ін., 2019). У цьому контексті вочевидь стає зрозуміло, що мета і результати дисертації О. Топузова узгоджувалися із зазначеним провідним напрямом оновлення навчального процесу в загальноосвітній школі України.

Варто наголосити, що молодий дослідник зосередився не стільки на розробленні факультативів як форми диференціації, що вже на початок 1990-х рр. не була загалом чимось зовсім новацийним, хоча звичайно й потребувала подальшого розвитку. Його хвилювали проблеми у навчанні тих дітей, які з певних, внутрішньо притаманних їм якостей, хотіли спробувати змінити вже дібраний профіль освіти. Тому О. Топузов зайнявся дослідженням співвідношення функцій і змісту факультативів у вимірі забезпечення «оперативної компенсації знань тих учнів, які на певному етапі змінювали напрям навчання» (Топузов, 1994, с. 3), адже поширюваний у навчання особистісний підхід уможливив добровільність вибору школярами профілю навчання, а отже внаслідок цього перед учителями виникали нові методичні проблеми. В українській шкільній освіті розпочиналася активна фаза підготовки до реалізації профільного підходу до оновлення змісту, структури й організації навчання.

Спеціально сконструйовані О. Топузовим навчальні курси, що вміщували узагальнено викладений невідомий учням зміст профільних предметів, молодий дослідник назвав «коригуючими» факультативами. Для проведення формуючого експерименту він також застосував програмовані посібники, які, на його думку, і забезпечили «прискорення вивчення матеріалу, отримання необхідної індивідуальної допомоги і <...> привабливу процедуру роботи – спочатку сам шукаєш відповідь на запитання, а потім перевіряєш правильність власних здогадок» (Топузов, 1994, с. 22).

Наголосимо, заходячи трохи вперед, що з початком 2000-х рр. у тематиці публікацій вченого з'являються й окремі питання підручникотворення з навчального предмету географія, і самі підручники та навчальні книги. Думаємо, що саме укладання програмованих посібників у ході кандидатського дослідження можна вважати його першими кроками на шляху розроблення дидактики підручникотворення.

Повернемося до «коригуючих» факультативів, завдяки упровадженню яких дисертант домагався вищого, ніж на обов'язкових заняттях, рівня індивідуалізації та самостійності школярів, відповідно до їхніх пізнавальних можливостей, і необхідності швидкого надолуження відсутніх знань з предметів новообраного профілю. Можна висувати: за метою використання «коригуючі» факультативи стали новою формою диференціації навчання в основній школі, а завдяки розробленій автором і перевіреній ним експериментально моделі організації таких занять, викладеній у дисертації, матеріали роботи стали практичними зразками для створення іншими пошукувачами – вчителями, викладачами, аспірантами – коригуючих факультативів і з інших предметів.

За рівнем урахування дисертантом особистісних прагнень і навчально-пізнавальних можливостей учнів-підлітків є підстави казати про випереджальну психолого-педагогічну значущість цього дослідження у контексті розгортання в українській освіті нової дитиноцентрованої парадигми. Лише зрілу особистість може глибоко цікавити Інша особистість, її проблеми, прагнення, можливості, і викликати потребу сприяти становленню і розвитку Іншого. Вочевидь можна стверджувати притаманний О. Топузову, як освітянину і вченому, посиленний інтерес до особисті учнів, їхнього успішного зростання.

Окрім того, сукупно всі вище описані факти аргументують, на наш погляд, вияв молодим дослідником ініціативної активності, адже він розгортав свою діяльність без сторонньої сильної зовнішньої спонуки (зовнішні обставини життя у 1990-і рр. орієнтували швидше не на альтруїстичні прагнення, а на пошук заробітку), і водночас вияв ним творчої і вольової активності, що засвідчує успішне розв'язання дисертаційних завдань, неможливе без усвідомленої мобілізації ресурсів для подолання перешкод, які виникають у процесі наукового пошуку розв'язання досліджуваної проблеми. А отже, використовуючи міркування Г. Балла (Балл, 2006, с. 268–269), уже можна висувати, що О. Топузов належить до типу творчих особистостей.

Змістовий аналіз перших публікацій О. Топузова уможливило й висновок про певну двоїстість, хитання у виборі і визначенні ним напряму дослідницьких пошуків, коливання між методикою/дидактикою шкільної географії/біології і розробленням наукових основ підготовки вчителів географії, що свідчить про внутрішні творчі шукання, про вибір свого наукового річища. Хоча, аби упередити можливі закиди щодо наявності певної кореляції цих напрямів дослідження, зазначимо, що творчим особистостям притаманний розширений діапазон сфери інтересів і пошуків.

Серед перших публікацій ювіляра привертає увагу стаття «Проблемний підхід у навчанні географії» (1990), де вперше з'являється широко пропаговане педагогами ще з часів Давньої Греції – згадаємо евристичну бесіду за Сократом як спосіб проблематизації у навчанні – ідея проблемності у навчальному процесі як ефективного засобу організації процесу пізнання, збудження, активізації творчого начала у здобувачів освіти, формування в них пізнавальної самостійності, логічного мислення. Не заглиблюючись в історію проблемного підходу як дидактичного методу, бо це не входить до цілей статті, зазначимо так: хоча сам метод не новий, інноваційними можуть бути конкретні варіанти його впровадження у навчання певного предмету/дисципліни.

Чому звернули увагу на цю статтю? Бо подальший аналіз публікацій ученого-ювіляра доводить, що саме проблемний підхід у навчанні географії у комплексі із розробленням питань

дидактичного використання картографічних матеріалів, екологічного виховання і введення у зміст навчання географії українознавчого компоненту, інтеграції географії з іншими предметами, профілізації навчання в основній і старшій школі, формування творчої особистості стане на довгі 14 років об'єктно-предметним полем його досліджень, які завершилися написанням і опублікуванням монографії «Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика» (2007), а наступного року – захистом докторської дисертації «Методичні основи проблемного навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах».

Ознайомлення з авторефератом докторської дисертації як квінтесенцією проведеного О. Топузівим дослідження, уможливило висновок, що його методологічним підґрунтям слугували такі актуальні підходи до розроблення освітніх проблем, як діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентісний.

Зауважимо: діяльнісний підхід, власне як і згадуваний вище проблемний, можна віднести до базових, принаймні у предметному полі педагогіки – нагадаємо хоча б принцип активності навчання за Я. Коменським або діялісно/трудова база навчання за К. Ушинським, а також те, що сучасні зарубіжні дослідники відносять цей підхід до генеральної теорії активності (Action Theories) (Action Theories, 2023), в якій розглядаються питання мотивації, бажання, мети, обдумування, прийняття рішення, намірів, і свободної волі (це важливо наголосити для подальшого аргументування підґрунтя творчої лабораторії О. Топузова).

А от застосування вченим особистісно орієнтованого та компетентісного підходів є ознакою базування ним свого дослідження на новітній, особливо на той час, методології освіти, оскільки особистісно орієнтована парадигма активно упродовжувалася в Україні протягом другої половини 1990-х – початку 2000-х рр., поступово змінюючи попередню знаннєву парадигму на антропоцентровану або дитиноцентровану (Дічек та ін., 2021). З приводу компетентісного підходу, який 2013 р. вперше офіційно задекларовано як «стратегічний напрям розвитку» української освіти в документі «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року»⁸, то вочевидь можна стверджувати інноваційний складник методологічного підходу О. Топузова у досягненні мети дисертаційної роботи. Адже запровадження компетентісного підходу в українській дидактиці відповідало першочерговому на той час завданню забезпечити впровадження європейських підходів до оновлення освітньої галузі, інтегрувати національний освітній простір у європейський, про що йшлося у розробленій ще 2002 р. за керівництва міністра освіти і науки України В. Кременя «Національній доктрині розвитку освіти» (Пашутинський, 2007).

Не беручись за ґрунтовний аналіз докторської дисертації О. Топузова, бо це предмет окремої історико-освітньої і фахової розвідки, зупинимось на тих аспектах, які видаються важливими для досягнення мети нашої статті. З-поміж інших новаторських ідей у дисертації О. Топузова звернемо увагу, що вчений репрезентував такий методологічно значущий компонент поняттєво-категорійного апарату, як оновлене тлумачення системи основних категорій проблемного навчання в галузі методики географії, що є значним теоретичним внеском. Також у роботі змодельовано й експериментально перевірено дієвість/ефективність розробленої автором динамічної за характером методичної системи навчання географії за проблемним підходом, що уможливило дидактично вагомий і спрямований на забезпечення інтересів особистості учня висновок: «...мета і завдання навчання у процесі проблемного навчання пов'язані насамперед із розвитком мислення та активної позиції дитини у пізнанні предмета, що зумовлює виникнення в учнів особливого виду внутрішньої мотивації навчання <...> зміст проблемних ситуацій має орієнтуватися на набуття учнями різних компетентностей – предметних і життєво необхідних» (Топузов, 2008, с. 4). Серед виокремлених автором твірних чинників розробленої системи виражено, по-перше, її функції (основні – дидактична, гуманістична, проєктна, практична, рефлексивна; специфічні – пізнавально-інформаційна, методологічна й мотиваційна), цілевизначення і мотивацію навчання (Топузов, 2008, с. 13–14).

8) Хоча варто зауважити, що наукові дослідження аспектів компетентісного підходу та його впровадження в українську шкільну освіту знаходимо вже у публікаціях 2004 р. таких українських дидактів, як академік НАПН України Н. Бібік, член-кореспондент НАПН України О. Пометун та інші.

Ще одним дидактичним висновком, зміст якого, на нашу думку, може бути поширеним і в дидактиці інших навчальних предметів, коли йдеться про організацію здобуття знань учнями за проблемним підходом, а отже має ознаки універсального операційного підходу, є таке підсумкове твердження вченого: «Теоретичні і методичні основи створення та розв'язання проблемних ситуацій на уроках географії передбачають визначення засобів відбору і конструювання географічного змісту відповідно до вимог запровадження проблемності у навчанні, створення проблемних ситуацій і розроблення системи проблемних задач і завдань. Добір географічного навчального матеріалу і картографічних матеріалів у курсах економічної і соціальної географії має здійснюватися насамперед з огляду на особливості змісту курсу, взаємозв'язки та поєднання понять і закономірностей, які мають усвідомити учням у процесі навчання, різні рівні організації пізнавальної діяльності учнів і можливості поєднання процесу складання учнями проблемних задач і завдань та оволодіння прийомами їх вирішення» (Топузов, 2008, с. 29).

По-друге, у психолого-педагогічному вимірі вагомим вважаємо доведений автором результат, що проблемне навчання, активізуючи розвиток мислення дитини, забезпечує їй активну позицію у пізнанні, що зумовлює виникнення особливого виду мотивації – проблемної, яка потребує адекватного, систематичного конструювання дидактичного змісту предмету, а також сприяє формуванню соціальних мотивів пізнання (Топузов, 2008, с. 4, с. 14, с. 28). Такими висновковими міркуваннями автор суттєво поглиблює особистісно орієнтоване значення вище згаданих функцій системи навчання за проблемним підходом.

Таким, що не втратив актуальності, розглядаємо й обґрунтовану дослідником резюмуючу тезу про доцільність розгляду проблемності як окремого загальнодидактичного принципу, сумірного з принципами активності, самостійності та продуктивності навчання (Топузов, 2008, с. 12).

Узагальнюючи результати теоретичних міркувань й здійсненого формувального експерименту (у 6-х і 10-х класах загальноосвітньої школи), О. Топузов визначив і обґрунтував дидактичну необхідність цілеспрямованої підготовки вчителів географії до використання проблемного навчання.

Вочевидь у зазначених аспектах наукових пошуків реалізується інтенція вченого до заглиблення не лише у суто дидактичну проблематику, а у питання забезпечення різними способами і завдяки різним методичним підходам розвитку особистості учнів, створення оптимальних умов для їхнього самовизначення, підготовки їх до самоздійснення у майбутньому житті соціуму, що підтверджує глибинний, фіксований з перших кроків у науково-дослідній діяльності, інтерес Олега Михайловича до учня/учениці як особистості, суб'єкта, довкола якого/якої і мають концентруватися зусилля і вчителя і вченого-педагога, дослідженням якої б проблематики або часткової галузі освіти вони не займалися.

Варто наголосити, що теоретичні результати наукових пошуків ученого не лишилися теорією заради теорії, а були задіяні О. Топузовим у розробленні традиційних, а також новаторських форматів навчальної і методичної літератури. До новаторських зокрема відносимо перші українські шкільні підручники, розміщені на електронних носіях. Учений причетний до підготовки таких перших навчальних книг, як «Методика викладання економічної і соціальної географії світу. 10 клас» (2004) (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 20), «Географія. 7–11 класи: метод. рекомендації: для загальноосвітніх навч. закладів» (2008; співавтор А. Кохан) (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 23); «Тренувальні тести для підготовки учнів до ЗНО з географії» (2008; співавтор Т. Назаренко, С. Капіруліна) (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 24). Важливо, що навчальна продукція такого зразку окрім новизни й економічності, стала, на наш погляд, своєрідною проміжною ланкою у переході згодом до створення й експериментування із поширеними нині шкільними електронними підручниками.

Але спочатку у діяльності вченого з'явилося традиційне підручникотворення. Тут спершу варто підкреслити, що з лавиноподібним наростанням у постмодерну добу інформації, появою нових наукових напрямів знань, а отже внаслідок цього з нагальною потребою модернізувати освіту, оновлювати її відповідно до нових інформаційних викликів цифровізації життя – і глобального, й окремого соціуму, а отже й модернізувати дидактичний і методичний апарат підруч-

ників, розширювати й урізноманітнювати їх зміст, одноосібно створені підручники і навчальні книги почали ставати швидше винятком, ніж нормою сучасного підручникотворення. Особливо, коли мова заходить про такі швидко зростаючі галузі знань, як знання про людину, про живу і мертву природу, про простір і час. З огляду на ці обставини посилюється значення такої якості особистості-підручникотворця, як здатність до інтерсуб'єктної взаємодії, що водночас є «важливим компонентом процесу становлення суб'єктності людини» (Наконечна, 2017, с. 107). А ми з цього виокремлюємо аспект здатності до командотворення, що під силу самодостатній, вольовій і творчій особистість, яка до того ж вміє ефективно комунікувати і взаємодіяти. Успіх командної праці засвідчує здатність учасників до високопродуктивної діяльності, за якої спільний результат значно вищий за індивідуальний чи їх суму (Горбунова, 2014, с. 1).

Вивчення наукового доробку О. Топузова доводить, що головним спрямуванням його дослідницької діяльності за роки роботи в Інституті безперечно необхідно визнати його участь у розробленні (у співавторстві) й істотному оновленні лінійки шкільних навчальних книг з географії – підручників (10 кл., 2005; 7 кл., 2008; 9 кл., 2009, 2011; 6 кл., 2014.,; 2016, 8 кл.; 2017, 9 кл.; 2023, 6 кл.).

Не менш важливим стало й створення таких нових видів додаткової дидактичної продукції, як:

- зошити для практичних робіт з географії: 7 кл. (2011; 2013; 2015), 6 кл. (2012; 2013; 2015) (2011); 8 кл. (2016); 9 кл. (2017) (усі у співавторстві),
- навчальний посібник для курсу за вибором учнів 10–11 кл. (у співавторстві, 2018),
- збірник завдань для оцінювання навчальних досягнень учнів. 6 кл. (перевірка предметних компетентностей) (у співавторстві, 2015);
- методичні рекомендації для вчителів «Методика викладання економічної та соціальної географії світу: 10 кл. (у співавторстві з Л. Тименко) (Покажчик, 2019); методичних посібників для вчителів «Курси за вибором з економіки та економічної географії (у співавторстві, 2021) (Березівська (ред.), Пономаренко (упоряд.), 2024, с. 75).

Усі названі види навчальної продукції, за свідченням учених і методистів у галузі навчання географії, лише після 1991 р. почали укладати і розробляти виключно українські автори (Корнеєв, 2006; Сиротенко, Круглик, Корнеєв, 1996), збагачуючи їх українознавчими матеріалами і змінюючи загальнонарадянську орієнтацію викладу освітнього матеріалу на національно орієнтовану і таку, що узгоджувалася б із євроінтеграційними намірами не лише української освіти, а й самого життя в Україні.

Звичайно, виявляючи наукові здобутки О. Топузова, не можна не взяти до уваги й вплив, роль у їх створенні тієї творчо-наукової атмосфери, що панувала і панує у стінах майже столітнього Інституту педагогіки. Думаємо, саме завдяки такій «науковій аурі» з перших років трудової діяльності Олег Михайлович «занурився» у процес розв'язання нагальних питань в шкільній і вищій освіті України. Тому не дивно, що вже з 1993 р. він узяв участь у створенні колективом авторів факультативних курсів для 5–6 класів (1993) (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 16), у підготовці проєкту першого Державного стандарту з географії і оновленні програм з географії для загальноосвітніх навчальних закладів (2001) (Корнеєв, 2006, с. 128).

А вже далі О. Топузов як вчений, що здобув авторитет і визнання серед науковців-освітян, уже сам очолював творчі колективи зі створення нових, запитаних викликами мінливого соціально-історичного часу навчальних програм з географії й економіки для 6–11 кл. (2005) (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 21), Концепції географічної освіти для профільної школи (2009), навчальної програми та методичних рекомендацій до викладання курсу за вибором «Політична географія» (2011) (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 30); навчальних програм з географії для 6–7 класів для експериментальних навчальних закладів (2014) (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 19); програми навчального курсу за вибором «Політична географія» для профільного рівня навчання в ліцеї (2019), Концепції економічної освіти в гімназії та ліцеї України (2020), навчальної програми «Політична географія» (2020), навчальної програми для курсу за вибором «Політична географія світу» (2021) (Березівська (ред.), Пономаренко (упоряд.), 2024).

З 2021 р. до участі О. Топузова у розробленні зазначених видів практико орієнтованої продукції додалися нові напрями дослідницької роботи зі створення комплекту програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти (Березівська (ред.), Пономаренко (упоряд.), 2024, с. 75); низки програм підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників за спеціальністю 014 Середня освіта та 011 Освітні, педагогічні науки (2021–2024); редактування збірників завдань для розвитку математично, природничо-наукової, компетентності і читачької грамотності учнів у форматі PISA (2022–2023). Усі згадані напрями науково-дидактичних розробок виникали як об'єктивні нові освітні потреби і зовнішні спонуки до нових пошуків.

Оскільки в одній статті не під силу згадати і проаналізувати весь величезний дидактичний і методичний доробок О. Топузова, навіть просто окреслити всі напрями і піднапрями наукової роботи, то для ілюстрації високого рівня креативності ювіляра як підручникотворця, суто суб'єктивно звернемося, наприклад, до підручника для 10 класу⁹ «Економічна і соціальна географія світу» (2005), написаного ним у співавторстві з кандидатом педагогічних наук Л. Тименко¹⁰. Цей кольоровий, гарно і дидактично виважено ілюстрований підручник, по-перше, не мав аналогів і засвідчив вагомий результат їхнього новаторського творчого пошуку. По-друге, репрезентував нову, інтегровану за змістом і оснащену розробленим авторами методичним апаратом навчальну книгу, що теж підтверджує творчий підхід учених.

Поява згаданої книги урізноманітнила множину підручників і розширила можливості для індивідуалізованого підходу до навчання географії. Коли порівняти цей підручник із його оновленим варіантом для профільного рівня навчання в 10 кл. 2010 року¹¹, то виявляється, що через 5 років автори створили фактично нову і за змістом, і за структуруванням навчального матеріалу книгу, збагативши її методичний апарат – додано рубрику «Додаткові джерела інформації» серед яких обов'язковими стали посилання на інтерне-ресурси; для зацікавлення учнів у кожній навчальній статті іншим шрифтом виділено початкові слова деяких абзаців «Гідне подиву». Кожен завершений підрозділ мав чітко виділені рубрики «Висновки», «Запитання і завдання» Вміщено нові невеликі за обсягом рубрики «Практична порада» чи «Інформація для порівняння», а також багато інфографіки, ілюстрацій, таблиць і схем, що сукупно урізноманітнює текст, допомагає індивідуалізації засвоєння викладеного матеріалу. У профільному варіанті книги значно збільшено обсяг навчального матеріалу. На наш погляд, суттєвою негативною відмінністю видання 2010 р. порівняно з книгою 2005 р. вважаємо чорно-білий, замість кольорового, варіант оформлення матеріалу, що звичайно не залежало від авторів, а лише свідчило про фінансові труднощі видання підручників у той час.

Вагомість здобутку авторів було поціновано присудженням премії АПН України за кращі наукові роботи, опубліковані 2005 року. Уточнимо, що автори одержали відзнаку за «дидактичний комплект для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (підручник «Економічна і соціальна географія світу», «Методика викладання економічної та соціальної географії світу», електронний методичний посібник для вчителів «Економічна і соціальна географія світу»)» (АПН присудила премії, 2006, с. 5).

Основаючись на тлумаченні академіка І. Беха, що вчинок у формуванні особистості є визначальним показником і мірою морально-духовного розвитку особистості (Бех, 2008, с. 121), і продовжуючи цю думку міркуванням професора В. Васютинського, про те, що «у вчинку сходяться внутрішня і зовнішня, онтична і соціетальна парадигми. Учинок, з одного боку, скерований на зовнішній щодо суб'єкта світ, а з другого – неможливий без самого суб'єкта, без його сутнісної актуалізації» (Васютинський, 2005, с. 66), узагальнимо: вчинок як свідомо дія, засобом якої людина виявляє своє ставлення до інших, до суспільства чи природи, завжди відповідає наміру або попередньо складеному внутрішньому плану та проєктуванню результату.

9) Відповідно до чинної тоді структури загальної середньої освіти в Україні.

10) Автори опублікували й «Методику викладання економічної і соціальної географії світу: 10 кл.: посібник для вчителів», 2005. (Пономаренко та ін. (упоряд.), 2019, с. 21).

11) До колективу авторів доєдналася завідувач відділу географічної освіти, доктор педагогічних наук Т. Назаренко.

Маю сподівання, що спроба аргументувати притаманну вченому О. Топузову творчу природу активного новатора у своїй сфері освітньої діяльності є переконливою. До того ж вважаю, що його науково-педагогічна діяльність і пов'язані з нею вчинки сприяли не лише самозміні його особистості у сенсі наукового зростання, а й вчиненню соціально значущих дій, включно з прийняттям на себе відповідальності за них. Маємо на увазі таку якість особистості Олега Михайловича, як активність самоуправління (за Г. Баллом, 2006, с. 270) або суб'єктну активність, а також надситуативну активність, про що йтиметься у наступному підрозділі.

Загалом, стисло викладені здобутки дослідника-педагога О. Топузова є безперечно такими вагомими, що їх могло б вистачити на кількох науковців, а разом з тим, окреслені надбання – це лише частина його діяльності як ученого, оскільки він тривалий час поєднує науково-пошукову роботу із науково-організаційною, із керуванням науковими колективами, різними за форматом, із творенням власної наукової школи українських дидактів.

Далі – про цю частину діяльності ювіляра.

Досягнення Олега Топузова як керівника команди

Фактично, окрім перших трьох років учителювання, вся життєдіяльність О. Топузова пов'язана з роботою в унікальній¹² науково-дослідній установі – Інституті педагогіки НАПН України, який він очолює вже понад 10 років (з 2013 р. і донині). Так, той самий Інститут, до якого вчитель Олег Топузов прийшов молодшим науковим співробітником і пройшов протягом понад 30 років усі наукові і посадові щаблі зростання – від кандидата наук (1994), старшого наукового співробітника (2001), доктора педагогічних наук (2008), професора зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (географія) до дійсного члена НАПН України (2018) і обраного одночасно віце-президента НАПН України; від молодшого наукового співробітника лабораторії теорії навчання і передового педагогічного досвіду (1991–1994), наукового співробітника і старшого наукового співробітника лабораторії дидактики (1994–1996), завідувача лабораторії методики географії (1996–2004), завідувача лабораторії географічної освіти (2007–2008), заступника директора з наукової роботи Інституту (2008–2012) до директора Інституту.

Статтю переглядатимуть, сподіваємося, не лише науковці установ НАПН України, яким добре відома особа і досягнення академіка О. Топузова, а й українські освітяни, тому й стисло відобразили у попередньому абзаці значущі віхи його наукового поступу, аби показати, по-перше, поступовість сходження до наукових вершин, сходження, за яким стоять роки ретельного, енерговитратного експериментування, дослідницьких шукань, підпорядкованих цілям розвитку і реформування освітньої галузі в нашій Державі, що безперечно засвідчує цілеспрямованість, волюву і творчу активність ювіляра.

По-друге, прагнули викласти зразок життєдіяльності особи як самореалізації людини-сучасника, життєдіяльності приховано сповненої деякої повчальності, чим завжди займалися ще з давнини історики-біографи, починаючи від Геродота і Фукидіда до Таціта чи Светонія.

По-третє, намагалися обґрунтувати перехід суб'єктної активності ювіляра до ще значущіших у соціальному вимірі рівнів надситуативної і наднормативної активності (Балл, 2006, с. 269–270), утім формулювання цих рівнів дозволили собі дещо редукувати і означуємо як рівні різноманітних, переважно зовнішніх, соціальних «перешкод».

Аби довести вище зазначений перехід, звернемося до нагальних питань, що постали перед українською освітою у ХХІ ст. внаслідок швидкого зростання кількості нових викликів і проблем, на які вченим-освітянам слід реагувати без затримки, а до того ще й прагнути прогнозувати можливі освітні потреби. Це не метафори, а реальна дійсність, складність якої вмотивована і труднощами розбудови насправді національної освіти, що водночас має узгоджуватися із контекстом євроінтеграційних устремлінь нашої країни та процесами глобалізації, і склад-

12) Унікальність Інституту педагогіки убачаємо у тому, що організований близько 100 років тому як державна науково-дослідна установа, покликана стати «єдиним центром наукових досліджень з педагогічних наук» в Україні (Ярмаченко, 2002, с. 53), він продовжує служити розвитку її освіти. Подібної наукової установи ніколи не існувало ні в Україні, ні в Європі.

ністю розроблення та впровадження освітніх новацій, зокрема розроблення і введення низки Державних стандартів освіти, реалізації концепції Нової української школи (з 2017), а останні 10 років ще й з воєнними обставинами, спричиненими вторгненням росії, які викликали появу сотень тисяч переселенців, серед яких багато і дітей і працівників освіти, – усе це змінило і продовжує змінювати архітектуру всіх рівнів національної освіти.

Про останні два роки повномасштабної військової агресії проти України з боку рф треба писати окремо, адже порівняно з вище згаданими проблемами, навіть проблеми з організацією навчання в умовах карантинних обмежень унаслідок COVID-19, стають не такими виразними, менш складними. Бо зараз всі українці мусять протистояти викликам і загрозам війни, яка забирає життя і свободу. Однак і в цих умовах освітяни, як і лікарі, мають попри все продовжувати свою роботу.

Незважаючи на трагічність і складність обставин війни, Інститут педагогіки згуртовано спрямовує зусилля на те щоб розробляти найбільш нагальні освітні питання, до яких відносимо організацію дистанційного і змішаного навчання, розроблення порад і рекомендацій для вчителів, які працюють в умовах окупації або з українськими дітьми, які перебувають за межами України, здійснення моніторингу й оцінки освітніх втрат та розроблення методичних рекомендацій щодо їх подолання, створення нових модельних навчальних програм, розроблення методичних рекомендацій щодо впровадження Державного стандарту базової середньої освіти в 5–8 класах, створення та апробацію нових підручників тощо.

Однак описані завдання самі собою виконуватися не будуть, їх треба визначити й аналізувати, добирати оптимальні способи розв'язання проблем, і, чи не головне, організувати на виконання окресленої мети команду фахівців-однодумців, скерувати їхні зусилля і забезпечити виконання та результат. Саме на це спрямована нині діяльність директора Інституту педагогіки академіка О. Топузова. Тому, не перетворюючи наукову статтю на опис питомих здобутків Інституту педагогіки, розлого викладених і в звітах про діяльність установи, і у звітах НАПН України, і у ФБ та інших медіа й електронних ресурсах, зупинимося лише на тому, що зроблено командою Інституту педагогіки в умовах викликів збройної агресії з боку рф.

У 2022 р. розпочалося масове впровадження Державного стандарту базової середньої освіти у 5 класах загальноосвітніх шкіл України. У цьому контексті науковцями Інституту протягом 2022–2024 рр. розроблено модельні навчальні програми та методичні рекомендації з навчання окремих предметів для використання у навчальному процесі у 5–7 кл.; розроблено методичні рекомендації щодо оцінювання результатів навчання здобувачів загальної середньої освіти, у тому числі учнів 5–7 кл., які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти. Паралельно вчені проводять апробацію Державного стандарту базової середньої освіти у 8 кл. Здійснюється перегляд змісту навчальних програм загальної середньої освіти з навчальних предметів: «Захист України», «Основи здоров'я», «Історія України», «Всесвітня історія», «Основи правознавства», «Географія», «Фізична культура», «Зарубіжна література»; курсу «Громадянська освіта»; інтегрованих курсів: «Історія: Україна і світ», «Література» (молдовська та зарубіжна; польська та зарубіжна; румунська та зарубіжна; угорська та зарубіжна); з мов національних меншин: угорської, румунської, російської, польської, молдовської; типових освітніх програм для 1–4 класів закладів загальної середньої освіти.

Щодо спрямування роботи команди Інституту на виконання цих і вище вказаних завдань, то і директор, і співробітники нашої установи виявляють надситуативну активність, долаючи зовнішні соціально-політичні перешкоди і внутрішньо-особові емоційні випробування. Науковці виявляють здатність підніматися над викликами складних обставин, прискореними темпами ставити і домагатися освітніх цілей, важливих для українських дітей і їхніх батьків, а у цілому для України.

Спостереження за діяльністю О. Топузова-директора переконує у тому, що він вмів спокійно і по-діловому організувати і окремі групи, і весь колектив Інституту на виконання планових та терміново-нагальних виробничих завдань у процесі інтеракції між людьми, що і свідчить про ефективну інтерсуб'єктну взаємодію (за В. Васютинським, 2005).

Як доводить український психолог В. Горбунова, простір командної інтеракції, окрім свого рольового, поведінкового, доступного для спостереження існування, є феноменологічно присутнім у структурі життєвого світу кожного з учасників, а отже, і ціннісно неповторним (Горбунова, 2014, с. 372). Також унікальним є і рольовий арсенал кожного з членів команди: людина з більшою ролекомпетентністю володіє багатшим рольовим репертуаром, здатна бути гнучкою у поведінці, легко адаптуватись до нових ситуацій, розуміти, що стоїть за ролями інших.

Наведемо лише один приклад того, що Олег Михайлович уміє інтерактивно взаємодіяти у ролі компетентного керівника і в межах Інституту, і на загальнодержавному освітньому просторі. 2017 р. його визнали «кращим освітянином року, лауреатом відзнаки «Засвіти вогонь» за ініціативу та сприяння створенню фахового експертного середовища в галузі експертизи навчальної літератури, реалізацію нових підходів в оцінюванні підручника» (Кращі освітяни 2017 року, 2018, с. 9).

Не беручись самотужки характеризувати О. Топузова-керівника, вирішила провести неочікуване для учасників засідання вченої ради Інституту педагогіки, анонімне бліц-опитування за аматорськи створеним опитувальником. Результати подано у таблиці № 1.

На прохання автора цієї статті дані таблиці № 1 були згодом фахово оброблені під керівництвом члена-кореспондента НАПН України М. Слюсаревського науковцями Інституту соціальних і політичних досліджень НАПН України. Їх викладено у таблиці № 2.

**РЕЗУЛЬТАТИ АНОНІМНОГО БЛІЦ-ОПИТУВАННЯ
ПРИСУТНІХ 27 ЧЛЕНІВ УЧЕНОЇ РАДИ
ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ¹³
(5 липня 2024 року)**

Таблиця 1

Яка позитивна якість характеру особистості О. Топузова		Щоб ви віднесли до суперечливих якостей його особи	Ваше побажання О. Топузову – ювіляру
Як людини	Як керівника		
1. Надійний	Турботливий	–	Міцного здоров'я, здійснення мрій, реалізації задумів
2. Ставлення до оточення (позитивне)	Ставлення до підлеглих (позитивне)	–	Міцного здоров'я
3. Уміння підставити плече, коли необхідно	Професійність як управлінця	Пріоритет роботи над спілкуванням	Життя без тривог – повітряних і душевних
4. Людяність, доброзичливість, порядність	Компетентність, вимогливість	Надавати людям найкращі людські якості попри обставини їх вчинків і дії – віра в людей, довіра людям	Нагхнення, професійних креативних вагомих результатів, кар'єрного росту, здоров'я на довгі щасливі літа в мирній Україні
5. Відповідальність	Демократичність	Менеджмент часу і працовитість	Вимогливість
6. Уважність, доброта	Креативність, інноваційність, мобільність	Компромісність	Здоров'я і нових звершень

¹³ Орфографію і стиль висловлювань анонімно опитаних присутніх збережено.

7.	Людина з великої літери	Високий рівень	Відсутній	Стати президентом НАПН України
8.	Порядність	Класний менеджер	Не знаю таких	Так тримати
9.	Чуйність, відкритість до спілкування	Демократичність	Вимогливість і добродушність	Здійснення заповітних мрій
10.	Гнучкість	Цілеспрямованість	—	Натхнення
11.	Людяність	Організованість	—	Втілення мрій у життя
12.	Людяність	Розважливості	—	Многі літа
13.	Інтелектуал, інноватор	Людяність, справедливість	—	Нових горизонтів
14.	Порядність, доброзичливість	Відповідальність, компетентність	—	Довгих років у здоров'ї і творчості
15.	Чуйність, доброта	Наполегливість	Настрій	Підтримки, відпочинку, успіхів, здоров'я
16.	Людяність, сучасність	Фаховість, управлінська мудрість	Не знаю	Залишатися нашим керівником ще багато років
17.	Вміння слухати	Компромісність	Як поєднати: бажання бути ближче до народу та необхідність діяти строго і рамках норм і положень	Зберегти наш колектив
18.	Чуйність		Не знаю таких	Здоров'я, успіхів, натхнення
19.	Щирість	Критичне мислення	Прагнення зробити перебування в Інституті максимально комфортним і обставини, що склалися й унеможливають це прагнення	Мирного неба, міцного здоров'я
20.	Щирість	Організованість	Надмірна толерантність	Як найдовше працювати і творити
21.	Здатність відгукватися на прохання, проблеми	Організаторські якості	—	Довгих днів життя
22.	Щирість, толерантність	Демократичність, відповідальність	—	Миру, добра, здоров'я, творчих успіхів
23.	Людяний, привітний, щирий	Креативність, мудрість, впевненість	Різкий	Оптимізму, здоров'я і добра
24.	Прагнення новацій, почуття гумору	Розважливості, вміння розв'язувати проблемні питання без крику	Довірливість	Досягнення замисленого

Яка позитивна якість характеру особистості О. Топузова			Щоб ви віднесли до суперечливих якостей його особи	Ваше побажання О. Топузову – ювіляру
25.	Чуйність	Уміння швидко відгукуватися на нові тренди	Трудоголізм	Творчих успіхів
26.	Толерантність	Здатність вимагати без підвищення голосу	Завищена толерантність	Здоров'я, успіхів
27.	Доброзичливість	Ближче до демократичного керівника	До всіх ставитися однаково відповідно до якості діяльності	Многі літа

**ОБРОБЛЕНІ ЗА МЕТОДОМ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ РЕЗУЛЬТАТИ
 БЛЦ-ОПИТУВАННЯ
 ПРИСУТНІХ 27 ЧЛЕНІВ УЧЕНОЇ РАДИ
 ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ¹⁴**

Таблиця 2

Які особистісні якості Олега Топузова Ви можете назвати?

Респондентами названо 22 особистісні якості Олега Топузова. Після укрупнення одиниць аналізу отримані дані розподілилися так:

Якості	Кількість відповідей	% до кількості відповідей	% до кількості опитаних *
людяність (чуйність, доброзичливість, щирість, доброта, уважність)	20	52,6	74,1
толерантність, комунікабельність (привітність, відкритість до спілкування, вміння слухати)	7	18,4	25,9
інноваційність, інтелектуальність	4	10,5	14,8
надійність, готовність прийти на допомогу	3	7,9	11,1
порядність	3	7,9	11,1
відповідальність	1	2,6	3,7

* Сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли називати кілька особистісних якостей.

Які Ви можете назвати якості Олега Топузова як керівника?

Респондентами названо 28 ділових якостей О. Топузова як керівника. Після укрупнення одиниць аналізу отримані дані розподілилися так:

Якості	Кількість відповідей	% до кількості відповідей	% до кількості опитаних *
управлінська компетентність (ефективність, вміння розв'язувати проблемні питання без крику)	13	36,1	48,1
креативність, інноваційність	5	13,9	18,5
демократичність	4	11,1	14,8
людяність, турботливість	3	8,3	11,1

¹⁴ Деякі зміни у формулюваннях внесено фахівцями на підставі відповідності науковості дослідження.

наполегливість, цілеспрямованість	2	5,6	7,4
відповідальність	2	5,6	7,4
розважливність	2	5,6	7,4
вимогливість	1	2,8	3,7
справедливість	1	2,8	3,7
критичність мислення	1	2,8	3,7
впевненість	1	2,8	3,7
компромісність	1	2,8	3,7

* Сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли називати кілька ділових якостей.

Що Ви віднесли б до суперечливих якостей Олега Топузова?

На це запитання респонденти дали 12 змістовних відповідей, не відповіли – 9 осіб, зазначили, що в О. Топузова немає суперечливих якостей – 4 особи. Не адекватні запитанню відповіді або такі, що не піддаються тлумаченню, дали 2 респонденти.

Після укрупнення одиниць аналізу змістовні відповіді розподілилися так:

Якості	Кількість відповідей
надмірна толерантність (довірливість, не завжди адекватна віра в людей)	4
намагання поєднати непеєднане (вимогливість і добродушність, близькість до людей і суворе ставлення до них тощо)	3
«трудоголізм» (переважання ділових якостей на шкоду комунікативним)	2
компромісність	1
настрєєвість	1
різкість	1

Навряд чи необхідно щось додавати до викладених результатів, які можна розглядати як vox populi. Лише дозволимо собі на правах співробітника Інституту з понад 40-літнім стажем роботи висловити таку суб'єктивну думку: Олег Михайлович належить до особистостей, які здатні свідомо контролювати своє життя, а тому від нього віє відчуттям свободи, оптимізмом і вірою у те, що він здатний втілювати у життя свої плани. А ще виокремимо притаманне йому почуття гумору, яке відбивається на інтерсуб'єктній комунікації, та поцінування естетики, навіть в організації виробничого простору і атмосфери життя Інституту.

Інтерв'ю з академіком Олегом Топузовим (від 5.08.2024 року)

Розробляючи і добираючи питання для проведення інтерв'ю з Олегом Михайловичем, керувалася прагненням, по-перше, почути відповіді на питання, що виникли особисто в автора, який занурився у СВІТ ІНШОЇ ОСОБИ. А по-друге, трохи «розгорнути» цей світ для сучасників крізь особисті висловлювання і міркування ювіляра.

Питання інтерв'ю

1. Географія – дуже цікава, різноаспектна сфера знання й освіти. Проте її навряд чи можна віднести до широко популярних фахових видів діяльності серед молоді. Чим вона свого часу привабила Вас?

2. Розкажіть будь ласка, яку роль відіграв у Вашому професійному становленні батько Михайло Степанович?

3. Беручи до уваги всі Ваші сьогоднішні наукові звання, ступені і посади, можна казати, що Ви досягли наукових і посадових вершин. А Ви особисто, що вважаєте своїм Еверестом?

4. Яка риса Вашого характеру дає сили долати перешкоди на шляху до втілення задумів?

5. Уже понад 10 років Ви керуєте великим науковим колективом Інституту педагогіки. Що Ви найвище цінуєте у співробітниках і чого однозначно не сприймаєте у співпраці?

6. Назвіть, будь ласка, 3 найвищі особисто для Вас цінності у житті.

У ході інтерв'ю з'ясувалося, що відповіді на перше і друге запитання варто викласти об'єднано, бо вони фактично виявилися певною змістовою цілісністю.

Відповідь на запитання 1–2.

Мій тато, Михайло Степанович, свого часу закінчив географічний факультет Дніпровського національного університету (на той час – Дніпропетровський державний університет) і за направленням поїхав учителювати до селища Тисмениця на Прикарпатті, де я й народився. Працюючи вчителем у школі, а згодом – викладачем географії у виші, він водив спочатку учнів на екскурсії, а згодом возив студентів на практику, до прикладу, у всі куточки Карпат, у Крим. І тато завжди брав мене з собою, тобто змалечку мені пощастило помандрувати країною, помилуватися і подивуватися розмаїттю нашої природи, її ландшафтів. Я дізнавався багато цікавого про особливості не лише різних природних місцин, а й людей, які там мешкають. А ще усвідомив пов'язаність географії з історією, відчув вплив природно-географічної специфіки проживання на види трудових занять мешканців тощо. Було дуже цікаво і повчально.

Зауважу також, що інтерес до географії – це інтерес до близького і далекого географічного і соціального довкілля, до маленького рідного регіону і планети як осередку життя людей у цілому. І в сучасній молоді він є, про що свідчать магістерські іспити, які, як голові ДЕКУ у КНУ імені Т.Г. Шевченка, мені доводилося приймати кілька разів. Додам, що студенти виявляють зацікавлення саме практичними аспектами географічної науки. Але у співбесідах з ними мені вдалося схилити декого з них до вибору науково-дослідного спрямування фахових інтересів. Назву, наприклад, аспіранта нашого Інституту Петра Британського.

Відповідь на 3 питання.

Цього року мені пощастило піднятися на карпатську гору Піп-Іван висотою 2028 м. Там створюється обсерваторія і працює метеорологічна станція Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. У розмові із ректором цього вишу Ігорем Євгеновичем Цепендю, стоячи на вершині гори, почув від нього таку думку: «Гору не можна підкорити, але можливе сходження на неї». Думаю, і в житті відбувається сходження до вершин – наукових, творчих, духовних. Головне – не зупинятися, це втрачати час на заспокоєння досягнутим, а продовжувати рухатися вперед.

Найвагомішим досягненням учених Інституту педагогіки вважаю створення академічних книг для нової української школи, базованих на єдиній дидактичній і методичній системі підходів до творення сучасних навчальних книг – національно орієнтованого, особистісно орієнтованого, компетентнісного, проблемного, діяльнісного. Сьогодні науковці працюють над низкою нових підручників вже для 8-го класу.

Відповідь на 4 питання.

Відданість професії, обраному життєвому шляху.

Відповідь на 5 питання.

Глибоко переконаний, що в нашому Інституті переважна більшість науковців – це насамперед віддані своїй роботі особистості. Звичайно, люди різні за темпераментом і характером, за віком, але їх об'єднує прагнення рухатися вперед, не боятися нового, опановувати його. Це саме те, що я й називаю творчим сходженням у науці.

Відмічаю, що молодь Інституту, спостерігаючи за тими досвідченими науковцями, хто вже має вагомий надбання у нашій освітній галузі, намагається їм наслідувати у творчих шуканнях і русі вперед і теж досягає вагомих результатів.

Відповідь на 6 питання.

Порядність.

Професійність.

Гуманізм.

Висновки. На думку німецьких дослідників Б. Даузен та П. Алхайта, «поняття біографії грає безліч ролей у педагогічних науках: як теоретична точка зору, як методологічний підхід до емпіричних досліджень та як точка відліку для педагогічної практики. У соціальних та педагогічних науках біографія теоретично концептуалізується як складна соціальна конструкція, тісно пов'язана з виникненням сучасних суспільств. Як соціальний інститут біографія (або «життєвий шлях») організує соціальну інтеграцію та соціалізацію індивідів протягом усіх соціальних змін протягом їхнього життя (Dausien, B. Alheit, P., 2019).

Поділяючи ці міркування, вважаємо, що варто актуалізувати створення інтелектуальних біографій сучасних українських освітян і вчених, аби поступово складалася сучасна суб'єктивована культурно-історична пам'ять і про освітній процес і про наш час, одним із уособлювачів якого є академік-новатор Олег Михайлович Топузов. У цьому вбачаємо перспективи подальших досліджень.

Використані джерела

- Академія педагогічних наук України. (2006, 4 квітня). *АПН присудила премії за кращі наукові роботи: [за кращі наукові роботи, опубліковані в 2005 р.]*. *Освіта України*, 25.
- Балл, Г. А. (2006). Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие. В *Психология в раціогуманістическій перспективі: Избранные работы* (с. 257–280). Киев: Основа.
- Березівська, Л.Д. (ред.), Пономаренко, Л. О. та ін. (упоряд.). (2024). *Олег Михайлович Топузов – віцепрезидент НАПН України: біобібліографічний показчик*. Київ: ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського.
- Бех, І.Д. (2008). Вчинок у вихованні особистості. У *Енциклопедія освіти освіти* (с. 121–122). Київ: Юрінком Інтер.
- Васютинський, В. (2005). *Інтракційна психологія влади*. Київ. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/26538/1/monografia.pdf>
- Галян, О. (2017). Суб'єктність особистості: ретроспектива поглядів та перспектива втілення в педагогічний процес. *Психологія особистості*. 8 (1), 59–67. <https://doi.org/10.15330/ps.8.1.59-67>
- Горбунова, В. В. (2014). *Психологія командотворення: ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд: монографія*. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка.
- Дічек, Н. П. (2019). Шляхи гуманізації освітньої шкільної політики в Україні. *Освіта для миру = Edukacija dlia pokoju: збірник наукових праць*, 1, 293–306. <http://ipood.com.ua/e-library/programi-zbirniki-materialiv/osvita-dlya-miru-edukacija-dlia-pokoju-tom-1/>
- Дічек, Н.П. та ін. (2019). *Процеси диференціації в шкільній освіті незалежної України (історико-аналітичний аспект): монографія*. Київ: Педагогічна думка.
- Дічек, Н.П. та ін. (2021). *Парадигми розвитку та тенденції реформування шкільної освіти в Україні у добу незалежності (1991–2017): колективна монографія*. Київ: Педагогічна думка.
- Закон України «Про освіту». (1996, 25 квітня). <https://ips.ligazakon.net/document/Z960100>
- Засекіна, Т.М., Калініна, Л.М. (2024). Топузов Олег Михайлович – учений-педагог і реформатор освітньої галузі в Україні. У *Олег Михайлович Топузов – віцепрезидент НАПН України: біобібліографічний показчик. Вступна стаття* (с. 7–12). Вінниця: Твори.
- Інститут педагогіки НАПН України. (2024). *Про інститут: Керівництво*. <https://undip.org.ua/about/structure/leadership/dyrector/>.
- Кебуладзе, В. (2009). Інтенційність як характеристика емпіричних психічних актів і як трансцендентальна умова можливості досвіду. *Філософська думка*, 4, 84–91.
- Корнеєв, В.П. (2006). Лабораторія географічної освіти. У *Інституту педагогіки АПН України 80* (с. 122–138). Київ: Педагогічна думка.
- Кращі освітяни 2017 року: за версією читачів тижневика «Освіта». (2018). *Освіта*, 1/2, 4–9.
- Кремень, В. Г. (1999). Національна освіта як соціокультурне явище. *Учитель*, 11–12, 10.
- Назаренко, Т.Г. (2006). Лабораторія географічної освіти. У *Інституту педагогіки АПН України 80* (с. 128). Київ: Педагогічна думка.
- Наконечна, М.М. (2017). Інтерсуб'єктна взаємодія як баланс свободи та структури. *Психологічний часопис*, 10(6), 107–116.

- Наукова діяльність і кар'єрне зростання Олега Топузова. (2009). *Географія та основи економіки в школі*, 9, 43.
- Національна академія педагогічних наук України. (2017). *Національна академія педагогічних наук України: 1992–2017 роки (біографічний довідник)*. Київ: Видавничий дім «Сам».
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. (2013). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
- Наші ювіляри: Олег Михалович Топузов. (2014). *Директор школи, ліцею, гімназії*, 1/4, 200.
- Пашутинський, Є.К. (2007). Національна доктрина розвитку освіти. (Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/ 2002). У *Освіта в Україні. Нормативна база* (3-є вид. змін та доп.) (с. 236–252). Київ: КНТ.
- Пономаренко, Л. О. та ін. (упоряд.). (2019). *Олег Михайлович Топузов – віце-президент НАПН України: біобібліографічний покажчик*. Вінниця: Твори.
- Попова, Т.Н. (2017). Біоісторіографія в структурі сучасного біографізму. *Харківський історіографічний збірник*, 16, 192–207.
- Сиротенко А. Й., Круглик Л. І., Корнєв В. П. (1996). Лабораторія методики географії освіти. У *Інститут педагогіки АПН України 70* (с. 86–89). Київ: Педагогічна думка.
- Топузов Олег Михайлович. <https://scholar.google.de/citations?user=МооYxlсААААJ&hl=th>
- Топузов, О. М., Назаренко Т. Г., Тименко Л. В. (2010). *Економічна і соціальна географія світу: 10 кл.: профільний рівень: підручник для загальноосвітніх навчальних закладів*. Київ: Педагогічна думка.
- Топузов, О. М., Тименко Л. В. (2005). *Економічна і соціальна географія світу: підручник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних закладів*. Київ: Зодіак-ЕКО.
- Топузов, О.М. (1989). Вивчення регіональних проблем та роль школи в соціально-економічному розвитку території в світлі ідей В. О. Сухомлинського. У *Територіальна структура виробництва і розселення: збірник наукових праць Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького* (с. 124–128).
- Топузов, О.М. (1994). *Коригуючі факультативи в основній школі* [Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук]. Київ: Інститут педагогіки АНП України.
- Топузов, О.М. (2002). Лабораторія географічної освіти. У *Інститут педагогіки. Погляд через роки... (До 75-річчя Інституту педагогіки)* (с. 86–89). Київ: Педагогічна думка.
- Топузов, О.М. (2007). *Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика: монографія*. Київ: Фенікс.
- Топузов, О.М. (2008). *Методичні основи проблемного навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах* [Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук]. Київ.
- Топузов, О.М. (ред.). (2022). *Наукова та науково-організаційна діяльність Інституту педагогіки НАПН України у 2018–2022 роках: довідкове видання*. Київ: Педагогічна думка.
- Ярмаченко, М. Д. (2002). Становлення Українського науково-дослідного інституту педагогіки. У *Інститут педагогіки: погляд через роки (До 75-річчя від дня заснування Українського науково-дослідного інституту педагогіки)* (с. 53–63). Київ: Педагогічна думка.
- Action Theories. (2023). *Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/action-theory>
- Bueno, O.P., (2018). *Biographical Approach in Education*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.3>
- Dausien, B. & Alheit, P. (2019). *Biographical Approach in Education in Germany*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.519>
- Kendall, P.M. (2009). Biography. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre/Renaissance>
- Stewart, E., Roy, A.D. (2014). Subjectification. In: Teo, T. (eds). *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_358
- Wengraf, T. (2006). *Interviewing for life-histories, lived situations and personal experience: The Biographic-Narrative Interpretive Method (BNIM) on its own and as part of a multi-method full spectrum psycho-societal methodology*. <https://uel.ac.uk/sites/default/files/interviewing-for-life-histories-lived-situations-and-personal-experience-the-biographic-narrative-interpretive-method-bnim-on-its-own-and-as-part-of-a-multi-method-full-spectrum-psycho-societal-methodology.pdf>

Whatmore R., Young, B.W. Madlen, M.A. (eds). (2015). *Companion to Intellectual History*. Wiley-Blackwell.

References

- Action Theories. (2023). *Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/action-theory> (in English).
- Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. (2006, 4 kvitnia). *APN prysudyla premii za krashchi naukovy roboty: [za krashchi naukovy roboty, opublikovani v 2005 r.]*. *Osvita Ukrainy*, 25. (in Ukrainian).
- Ball, H. A. (2006). Psikhologicheskoe sodержaniie lychnostnoi svobody: sushchnost i sostavliaiushchie. In *Psikhologia v ratsiohumanisticheskoi perspektive: Izbrannyye raboty* (pp. 257–280). Kiev: Osnova. (in Ukrainian).
- Bekh, I.D. (2008). Vchynok u vykhovanni osobystosti. U *Entsyklopediia osvity osvity* (pp. 121–122). Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian).
- Berezivska, L. D. (Ed.), Ponomarenko, L. O., at al. (Eds.). (2024). *Oleh Mykhailovych Topuzov – vitseprezydent NAPN Ukrainy: biobibliohrafichni pokazhchyk*. Kyiv: DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlynskoho. (in Ukrainian).
- Bueno, O.P., (2018). *Biographical Approach in Education*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.3> (in English).
- Dausien, B. & Alheit, P. (2019). *Biographical Approach in Education in Germany*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.519> (in English).
- Dichek, N. P. (2019). Shliakhy humanizatsii osvითnoi shkilnoi polityky v Ukraini. *Osvita dlia myru = Edukacja dla pokoju: zbirnyk naukovykh prats*, 1, 293–306. <http://ipood.com.ua/e-library/programi – zbimiki-materialiv/osvita-dlya-miru—edukacija-dla-pokoju-tom-1/> (in Ukrainian).
- Dichek, N.P., at al. (2021). *Paradyhmy rozvytku ta tendentsii reformuvannya shkilnoi osvity v Ukraini u dobu nezalezhnosti (1991–2017): kolektivna monohrafiia*. Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Dichek, N.P., at al. (2019). *Protsesy dyferentsiatsii v shkilnii osviti nezalezhnoi Ukrainy (istoryko-analitychnyi aspekt): monohrafiia*. Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Halian, O. (2017). Subiektnist osobystosti: retrospektyva pohliadiv ta perspektyva vtilennia v pedahohichnyi protses. *Psykhohiia osobystosti*. 8 (1), 59–67. <https://doi.org/10.15330/ps.8.1.59-67> (in Ukrainian).
- Horbunova, V. V. (2014). *Psykhohiia komandotvorennia: tsinnisno-rolovy pidkhid do formuvannya ta rozvytku komand: monohrafiia*. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka. (in Ukrainian).
- Institut pedahohiky NAPN Ukrainy. (2024). *Pro institut: Kerivnytstvo*. <https://undip.org.ua/about/structure/leadership/dyrector/>. (in Ukrainian).
- Kebuladze, V. (2009). Intentsiinist yak kharakterystyka empirychnykh psykhychnykh aktiv i yak transtsendentalna umova mozhlyvosti dosvidu. *Filosofska dumka*, 4, 84–91. (in Ukrainian).
- Kendall, P.M. (2009). Biography. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre/Renaissance> (in English).
- Korneiev, V.P. (2006). Laboratoriia heohrafichnoi osvity. In *Institutu pedahohiky APN Ukrainy 80* (pp. 122–138). Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Krashchi osvითiany 2017 roku: za versiieiu chytachiv tyzhnevyya «Osvita». (2018). *Osvita*, 1/2, 4–9. (in Ukrainian).
- Kremen, V. H. (1999). Natsionalna osvita yak sotsiokulturne yavyshe. *Uchytel*, 11–12, 10. (in Ukrainian).
- Nakonechna, M.M. (2017). Intersubiektna vzaiemodiia yak balans svobody ta struktury. *Psykhohichnyi chasopys*, 10(6), 107–116. (in Ukrainian).
- Nashi yuviliari: Oleh Mykhalovych Topuzov. (2014). *Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii*, 1/4, 200. (in Ukrainian).
- Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. (2017). *Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy: 1992–2017 roky (biohrafichni dovidnyk)*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Sams». (in Ukrainian).
- Natsionalna stratehiia rozvytku osvითy v Ukraini na period do 2021 roku. (2013). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (in Ukrainian).
- Naukova diialnist i karierne zrostantnia Oleha Topuzova. (2009). *Heohrafiia ta osnovy ekonomiky v shkoli*, 9, 43. (in Ukrainian).
- Nazarenko, T.H. (2006). Laboratoriia heohrafichnoi osvity. In *Institutu pedahohiky APN Ukrainy 80* (p. 128). Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).

- Pashutynskiy, Ye.K. (2007). Natsionalna doktryna rozvytku osvity. (Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 17 kvitnia 2002 r. № 347/ 2002). In *Osvita v Ukraini. Normatyvna baza* (3-ye vyd. zmin ta dop.) (s. 236–252). Kyiv: KNT. (in Ukrainian).
- Ponomarenko, L. O., at al. (uporiad.). (2019). *Oleh Mykhailovych Topuzov – vitse-prezydent NAPN Ukrainy: biobibliografichni pokazhchyk*. Vinnytsia: Tvory. (in Ukrainian).
- Popova, T.N. (2017). Byoostoryohrafya v strukture sovremennoho byohrafyzma. *Kharkivskiy istoriohrafichnyi zbirnyk*, 16, 192–207. (in Ukrainian).
- Stewart, E., Roy, A.D. (2014). Subjectification. In: Teo, T. (eds). *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_358 (in English).
- Syrotenko A. I., Kruhlyk L. I., Korneiev V.P. (1996). Laboratoriia metodyky heohrafii osvity. In *Institut pedahohiky APN Ukrainy 70* (pp. 86–89). Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Topuzov Oleh Mykhailovych. <https://scholar.google.de/citations?user=MooYxlCAAAAJ&hl=th> (in Ukrainian).
- Topuzov, O. M., Nazarenko T. H., Tymenko L. V. (2010). *Ekonomichna i sotsialna heohrafia svituv: 10 kl.: profilnyi rivnen: pidruchnyk dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv*. Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Topuzov, O. M., Tymenko L. V. (2005). *Ekonomichna i sotsialna heohrafia svituv: pidruchnyk dlia 10 kl. zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv*. Kyiv: Zodiak-EKO. (in Ukrainian).
- Topuzov, O.M. (1989). Vyvchennia rehionalnykh problem ta rol shkoly v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku terytorii v svitli idei V.O. Sukhomlynskoho. In *Terytorialna struktura vyrobnytstva i rozselennia: zbirnyk naukovykh prats Kyivskoho derzhavnogo pedahohichnoho instytutu im. O.M. Horkoho* (pp. 124–128). (in Ukrainian).
- Topuzov, O.M. (1994). *Koryhuiuchi fakultatyvy v osnovnii shkoli* [Avtoreferat dysertatsii kandydata pedahohichnykh nauk]. Kyiv: Institut pedahohiky ANP Ukrainy. (in Ukrainian).
- Topuzov, O.M. (2002). Laboratoriia heohrafichnoi osvity. In *Institut pedahohiky. Pohliad cherez roky... (Do 75-richchia Instytutu pedahohiky)* (pp. 86–89). Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Topuzov, O.M. (2007). *Problemne navchannia heohrafii v shkoli: teoriia i praktyka: monohrafia*. Kyiv: Feniks. (in Ukrainian).
- Topuzov, O.M. (2008). *Metodychni osnovy problemnoho navchannia heohrafii v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh* [Avtoreferat dysertatsii kandydata pedahohichnykh nauk]. Kyiv. (in Ukrainian).
- Topuzov, O.M. (red.). (2022). *Naukova ta naukovo-orhanizatsiina diialnist Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy u 2018–2022 rokakh: dovidkove vydannia*. Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Vasiutynskiy, V. (2005). *Intraktsiina psykholohiia vlady*. Kyiv. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/26538/1/monografia.pdf> (in Ukrainian).
- Wengraf, T. (2006). *Interviewing for life-histories, lived situations and personal experience: The Biographic-Narrative Interpretive Method (BNIM) on its own and as part of a multi-method full spectrum psycho-societal methodology*. <https://uel.ac.uk/sites/default/files/interviewing-for-life-histories-lived-situations-and-personal-experience-the-biographic-narrative-interpretive-method-bnim-on-its-own-and-as-part-of-a-multi-method-full-spectrum-psycho-societal-methodology.pdf> (in English).
- Whatmore R., Young, B.W. Madlen, M.A. (eds). (2015). *Companion to Intellectual History*. Wiley-Blackwell. (in English).
- Yarmachenko, M.D. (2002). Stanovlennia Ukrainskoho naukovo-doslidnoho instytutu pedahohiky. In *Institut pedahohiky: pohliad cherez roky (Do 75-richchia vid dnia zasnuvannia Ukrainskoho naukovo-doslidnoho instytutu pedahohiky)* (pp. 53–63). Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu». (1996, 25 April). <https://ips.ligazakon.net/document/Z960100> (in Ukrainian).
- Zasiekina, T.M., Kyzenko, V.S. (2019). Topuzov Oleh Mykhailovych – uchenyi-pedahoh i reformator osvitiianskoi haluzi v Ukraini. In *Oleh Mykhailovych Topuzov – vitse-prezydent NAPN Ukrainy: biobibliografichni pokazhchyk. Vstupna stattia* (pp. 7–12). Vinnytsia: Tvory. (in Ukrainian).

Nataliia Dichak, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of History and Philosophy of Education Institute of Pedagogy, National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Research interests: history of Ukrainian and foreign education, methodology of historical-pedagogical research, pedagogical personalistics, foreign Makarenko studies, issues of educational philosophy.

SCIENTIFIC PORTRAIT OF SCHOLAR OLEH TOPUZOV (For the Jubilee of Academician Oleh Mykhailovych Topuzov of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine)

Abstract. On the occasion of the jubilee, this article attempts to create a scientific or intellectual biography (abridged version) of the Ukrainian scholar-didactician, leader, and organizer of innovative research in the field of Ukrainian education, particularly in textbook creation, Academician Oleh Mykhailovych Topuzov, Director of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. The study is conducted on the basis of contemporary methodological approaches to educational biography, developed by global socio-humanitarian thought.

The article aims to achieve two interrelated objectives. The first is to explore the foundation of the formation of O. Topuzov's scientific interests and research directions, and to outline its results within the context of Ukrainian education during the era of independence. The second is to argue the subjectivity of O. Topuzov's personality in terms of "personal freedom" and intersubjectivity as an important quality of his role as a leader of scientific teams.

To support the arguments presented in the article, the main milestones of the jubilarian's creative path are reconstructed, focusing on the individual psychological and emotional characteristics and intersubjective relationships that significantly influenced the scholar's achievements.

To substantiate the author's views, it was employed a hermeneutic subjective analysis of O. Topuzov's scholarly contributions (written sources), as well as results from an anonymous blitz survey of his colleagues, which were processed using professional content analysis, and a semi-structured interview with the jubilarian (oral sources).

The article justifies the necessity of creating intellectual biographies of contemporary Ukrainian educators and scholars to gradually form a subjective modern cultural-historical memory of both the educational process and our time.

Keywords: Oleh Mykhailovych Topuzov, didactics of geography, didactics of school education, textbook creation, biographistics, personality, subjectivity, intersubjectivity, meta-situational activity.